

B.A. IV SEM
INDIAN SOCIOLOGICAL THINKERS
(भारतीय समाजशास्त्रीय विचारवंत)

DR. M. N. SHRINIVAS
(डॉ. एम. एन. श्रीनिवास)

डॉ. एम. एन. श्रीनिवास

➤ परिचय :

- भारतातील एक अग्रणी समाजशास्त्रज्ञ
- जन्म – कर्नाटक राज्यात म्हैसूर येथे 1916 साली.
- डॉ. घुर्ये यांच्या मार्गदर्शनाखाली मुंबई विद्यापिठात एम.ए व पीएच.डी ची पदवी
- पुढील शिक्षण इंग्लंडला
- तिथे रेडक्लिफ ब्राउन आणि इव्हान्स प्रिचर्ड यांच्या सान्निध्यात संशोधनकार्य

➤ अध्ययन –

- धर्माचे संरचनात्मक प्रकार्यांचे अध्ययन
- ग्रामीण समुदायातील जातीव्यवस्थेमध्ये झालेल्या परिवर्तनाचे अध्ययन
- संस्कृतीकरण, प्रभुत्व जाती या संकल्पना विकसित केल्या.

प्रभुत्वशाली जाती

- ज्या जातीची लोकसंख्या इतर जातींपेक्षा जास्त असते आणि आर्थिक व राजकीय सत्तेचे प्राबल्य त्यांच्याकडे असते असा शक्तीशाली जातसमूह म्हणजे प्रभावी जात.
- शक्ती आणि सत्तेवर अधिक भर
- सत्ता आणि संपत्ती हे निर्धारक घटक
- त्यांनी म्हैसूर येथील रामपूरा या खेड्याचे अध्ययन केले तिथे
- 'आक्कालिगा' जात ही प्रभुत्व जात.
- ब्राम्हण आणि लिंगायत यांच्यापेक्षा ते कनिष्ठ असूनही ती प्रभुत्वशाली जात आहे.

प्रभावी जातीचे घटक

- 1. शेतजमीनीची मालकी –
सामाजिक प्रतिष्ठा मिळवून देणारा महत्वपूर्ण घटक
- 2. लोकसंख्यात्मक आधिक्य –
मोठ्या आकाराच्या जातीगटाजवळ सत्तांचे केंद्रीकरण
- 3. जातींच्या सोपान परंपरेत उच्च स्थान –
तुलनात्मकदृष्ट्या श्रेष्ठ जातींची सत्ता व प्रतिष्ठा आणि शिक्षण
- 4. प्रशासनव्यवस्थेत नोकरी आणि आर्थिक उत्पन्नाचे नगरांमधील स्रोत –
- 5. राजकारणातील सक्रियता –
राजकीय सक्रियतेत जात हा प्रमुख घटक

प्रभावशाली जातीचे परिणाम

- 1. राजकीय क्षेत्र :- स्थानिक स्तरावर संख्याधिक्यामुळे प्रभावी जाती समूहाने स्थानिक स्वराज्य
- संस्था ताब्यात घेतल्या.
- 2. सामाजिक सांस्कृतिक क्षेत्र :- विविध उत्सव प्रसंगी जातीचे सदस्य एकत्र येतात व आपले
- संघटन टिकवून ठेवतात.
- 3. आर्थिक क्षेत्र :- नागरी बँका, सहकारी संस्था इत्यादी ठिकाणी आपले वर्चस्व प्रस्थापित केले.

संस्कृतीकरण

- डॉ. श्रीनिवास यांनी भारतातील सामाजिक-सांस्कृतिक परिवर्तनाच्या संदर्भात ही संकल्पना मांडली.
- 'कुर्ग' समाजाचा अभ्यास करून ही संकल्पना मांडली.
- कनिष्ठ सामाजिक दर्जा असणारा जाती समूह वरिष्ठ जातीच्या काही आचरण व्यवहाराचे, विश्वासाचे अनुकरण करतात. उच्च दर्जा प्राप्त करणे हा हेतू असतो.
- संस्कृतीकरणाचे घटक :
 - 1. उच्च जातीची संस्कृती आदर्श
 - 2. उच्च जाती संदर्भ समूह
 - 3. कनिष्ठ जातींची आकांक्षा

संस्कृतीकरणाची वैशिष्टे

- 1. उर्ध्वगामी गतीशीलता दर्शविणारी प्रक्रिया
- 2. पिढ्या-दोन पिढ्यांच्या प्रयत्नांनंतर सांस्कृतिक जीवन पध्दतीमध्ये परिवर्तन
- 3. सांस्कृतिक दृष्ट्या जातींचा दर्जा उंचावतो.
- 4. या प्रक्रियेचे स्वरूप संपूर्ण भारतात एकसारखे नाही.
- 5. वरच्या जातीच्या जीवनपध्दतीचे अनुकरण अपेक्षित
- 6. केवळ हिंदू जातीपुरतीच ही प्रक्रिया मर्यादित नाही तर ती इतर जातींनाही लागू पडते.

संस्कृतीकरणाचे परिणाम

- 1. ब्राम्हण आणि इतर वरिष्ठ जातीच्या संस्कृतीचे सार्वभौमिकरण
- 2. कनिष्ठ जातीच्या संस्कृतीचे विलुप्तीकरण
- 3. कनिष्ठ जातीत सामाजिक-सांस्कृतिक परिवर्तन
- 4. कनिष्ठ जातींचे दर्जात्मक उन्नयन
- 5. उच्च जातीच्या सांस्कृतिक वर्चस्वाची निर्मिती

संस्कृतीकरणाच्या प्रक्रीयेवर टिका

- 1. भारतातील जातीव्यवस्थेवर आधारित सामाजिक परिवर्तनाची ही संकल्पना इतर समाजाच्या संदर्भात लागू पडत नाही.
- 2. या संकल्पनेत असंस्कृत परंपरांना दुर्लक्षित करण्यात आले.
- 3. ही वैश्विक प्रक्रिया नाही.
- 4. अनुकरण केल्याने कोणत्याही जातीचा दर्जा उन्नत होत नाही.
- 5. संपूर्ण देशभर असंस्कृतीकरणाची प्रक्रिया आढळून येते.
- 6. सांस्कृतिक आणि दर्जात्मक गतीशीलता स्पष्ट करण्यासाठी ही प्रक्रिया अयोग्य ठरली आहे.